

Vasile PAVEL
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

**GRAIUL ROMÂNESC DE LA EST DE PRUT:
RETROSPECTIVĂ ȘI ORIENTĂRI
ÎN CERCETAREA DIALECTOLOGICĂ**

**The Romanian subdialect from the east of Prut: retrospective and guidelines
in dialectology's research.**

Abstract. The description of the popular dialects is a continuing concern of our Institute since 1946. 6 years ago, it was founded the academic department – The Sector of Dialectology. In this article, the author evokes the main objectives and results achieved through researches of Romanian subdialects from the east of Prut, such as: the dialectological surveys in the giant space from Tisa to Amur, the elaboration of the Regional Linguistic Atlas in 8 volumes, the participation to the drawing up of three pan-European linguistic atlases: *Atlas Linguarum Europae*, *Atlas Linguistique Roman*, *Общекарпатский диалектологический атлас*. We participated in the projects „Romanian subdialects from lateral and isolated areas” and „Romanian subdialects from the east of the Carpathians. Ethno- and sociotexts., (in collaboration with the dialectologists from Bucharest and Iasi respectively). Currently the subject of investigation concerns the onomasiological aspect of the motivation in the dialectological study.

Keywords: popular subdialect, dialectical investigation, linguistic atlas, isogloss, motivation, dialectology, linguistic geography, the lateral area.

La Institutul nostru descrierea graiurilor populare reprezintă o preocupare continuă. În perioada 1946-1950 din culegătorii de grai din Basarabia și Transnistria făceau parte Faina Cojuhari (1916-1984) și Nicolae Corlăteanu (1915-2005). Amintindu-și de rostul acestor călătorii prin satele noastre, acad. N. Corlăteanu avea să ne mărturisească: *Expedițiile folclorice și dialectologice mi-au deschis ochii asupra comorii de nestemate ale graiului popular* (Literatura și arta, 11 octombrie 1979).

Dar, propriu-zis, la Academie colectivul de dialectologi a fost constituit ca subdiviziune organizațională în anul 1956, care se va numi Sectorul de Dialectologie și Fonetice Experimentale, ulterior: Sectorul de Dialectologie și Geografie Lingvistică, fiind condus la început de Raymund Piotrowski, între anii 1961 și 1991 – de către Rubin Udler, iar în perioada 1992-2009 de subsemnatul. În prezent, dialectologii de la Institutul de Filologie al AȘM activează în cadrul Sectorului de Istoria Limbii, Dialectologie și Onomastică, îndrumat de Angela Savin.

Se împlinesc astfel 60 de ani de la înființarea la Chișinău a unui departament specializat de tip academic în domeniul dialectologiei și geografiei lingvistice, prilej potrivit pentru a reflecta asupra problematicii principale și rezultatelor obținute.

Obiectivul principal al sectorului din momentul înființării avea să devină pentru mulți ani alcătuirea lucrării capitale *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM). Cu acest titlu s-au publicat 4 volume, și anume:

ALM, vol. I, partea I. *Fonetica* de Rubin Udler, Chișinău, 1968;

ALM, vol. I, partea II. *Fonetica* de Rubin Udler, *Morfologia* de Vasile Melnic, Chișinău, 1968;

ALM, vol. II, partea I. *Lexicul* de Victor Comarnițchi, Chișinău, 1972;

ALM, vol. II, partea II. *Lexicul* de Vasile Melnic și Vasile Pavel, Chișinău, 1973.

Atlasul lingvistic moldovenesc a avut drept sarcină de bază aprofundarea și completarea cunoștințelor despre situația graiurilor limbii române de pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice, având o rețea deasă (240 de localități românești), cercetate la fața locului de către dialectologii chișinăuieni între anii 1957 și 1965 și care sate sunt situate în Basarabia, nordul Maramureșului istoric, nordul Bucovinei, ținutul Herța, Transnistria, sud-estul Ucrainei, Caucaz, Asia Mijlocie și în Ținutul Primoriei al Federației Ruse. ALM este un atlas regional în raport cu atlasele naționale: *Atlasul lingvistic al teritoriului dacoromân* (WLAD), autor Gustav Weigand, și *Atlasul lingvistic român* (ALR), realizat sub conducerea lui Sextil Pușcariu, prin Sever Pop și Emil Petrovici. În pofida intitulării reprobabile a *Chestionarului ALM* (*Chestionar pentru colectarea materialului în vederea alcătuirii Atlasului lingvistic al limbii moldovenești*, redactat de R. Ia. Udler, V. S. Sorbală, V. A. Comarnițchi, V. F. Melnic și R. G. Piotrowski, Chișinău, Editura „Știință”, 1960), chiar în primul alineat din *Introducerea* lucrării respective se sublinia: „*Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM) este conceput ca un **atlas regional**” în raport cu „*Atlasul zonal* (*Atlasul lingvistic român – ALR*)” (p. 5). ALM a fost apreciat pozitiv în zeci de recenzii semnate de lingviști notorii din republică și din afară: M. Borodina, E. Petrovici, N. Raevschi, P. Roșca, V. Soloviov, T. Teaha, R. Todoran, V. Vascenco, V. Zagaevschi ș.a., fiind distins cu premiul întâi al Prezidiului AȘM (1980).

ALM n-a apărut „pe loc gol”. Multe întrebări cuprinse în *Chestionarul ALM* sunt preluate din *Chestionarul ALR*. Din păcate, incomparabil mai puține sunt întrebările comune din programele ALM și cele din *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni* (NALR).

De reținut apariția, ca o continuare directă a ALM, a *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nodul Bucovinei, Transnistria* (abreviat: *ALRR. Bas.*), vol. I-II de V. Pavel, vol. III de V. Pavel, V. Sclifos, C. Strugăreanu, vol. IV de V. Pavel, V. Corcimari, A. Dumbrăveanu, V. Sclifos, S. Spînu, R. Udler, Chișinău (1993-2003). Premiul Academiei Române „B. P. Hasdeu”, Premiul AȘM (2005). Este o reluare după două decenii (când noi, dialectologii de la AȘM, am participat la proiecte lingvistice internaționale), sub un titlu rezumativ și revizuit (denumire care elimină orice încercare de referire la noțiunea de „limbă moldovenească”), a unui bogat și autentic material

lexical necartografiat în ALM. Alte modificări importante: utilizarea simbolurilor la cartografierea răspunsurilor, punerea în practică a alfabetului latin și a sistemului unic românesc de transcriere fonetică. Utilizarea simbolurilor în cartografia lingvistică duce nu doar la o *informare sporită și lizibilă* privind variația și repartiția în spațiu a unităților de nominație, dar și la sugestii preliminare referitoare la procedeele de creare a cuvintelor în viul grai popular. Într-o amplă și obiectivă recenzie, cunoscutul dialectolog ieșean Ion A. Florea concluzionează: „ALRR. Bas., vol. I este o lucrare solidă, care îndeplinește toate condițiile științifice ale lucrărilor de acest gen și aduce numeroase noutăți sub aspect teoretic și metodologic, dar mai ales un foarte bogat material pus în valoare, în mod exemplar, de către autor”. O apreciere succintă, de esență, face prof. Ștefan Munteanu (Timișoara): (ALRR. Bas., vol. II – *V.P.*) „este o lucrare de primă mărime a lingvisticii din Republica Moldova și a lingvisticii românești în general”.

„*Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. I-IV, elaborat în cadrul Institutului de Lingvistică al AȘM sub conducerea lui Vasile Pavel, dialectolog cu autoritate internațională, a fost înalt apreciat de către specialiștii în domeniu” (acad. S. Berejan. *Dialectologul Vasile Pavel în geografia lingvistică românească și romanică*. În: Glasul Bucovinei, Cernăuți-București, 2006, nr. 4, p. 19). Au mai apreciat înalt vol. I-IV din ALRR. Bas. Ion H. Bârleanu, T. Cartaleanu, N. Corlăteanu, V. Păcuraru, Ilie Popescu, S. Semcinschi, M. Vulpe, A. Zgardan-Crudu. Termenii extrași din ALM și ALRR. Bas. (cu peste 1500 de hărți) sunt cuprinși în *Indice de termeni. Bază de date în dialectologie*, Chișinău, 2012. Autori: E. Minciuna, V. Pavel, E. Pleșca, V. Sclifos, S. Spînu. Redactor coordonator: V. Pavel.

În localitățile din rețeaua Atlasului elaborat la Chișinău au fost înregistrate și textele dialectale pentru arhiva fonogramică, destinate mai ales pentru cercetarea problemelor de fonetică sintactică și de stilistică a limbii vorbite la nivel dialectal. Cele 6 volume de *Texte dialectale* au fost pregătite pentru tipar și editate de către V. Melnic, R. Udler, E. Constantinovici, V. Corcimari, A. Dumbrăveanu ș.a. (1969-1987). Sub regimul totalitar sovietic pe orice cale se inoculau „preceptele ideologice”. În paginile *Textelor* lipsește astfel cu desăvârșire tematica deportărilor, foametei și colectivizării forțate.

Dialectologii de la AȘM sunt colaboratori la prestigioase proiecte cu caracter internațional. V. Comarnițchi, A. Dumbrăveanu, V. Pavel și R. Udler au efectuat anchete în 20 de sate românești din Basarabia și în zonele limitrofe româno-ucrainene pentru *Общекарпатский диалектологический атлас* (ОКДА) și sunt totodată autorii multor hărți lingvistice de sinteză din ОКДА, editat în 7 volume, după cum urmează: vol. I, Chișinău, 1989; vol. III, Varșovia, 1991; vol. IV, Lvov, 1993; vol. II, Moscova, 1994; vol. V, Bratislava, 1997; vol. VI, Budapesta, 2002; vol. VII, Novi Sad, 2005. Vezi și: E. Оника, В. Павел, Е. Плешка, С. Спыну. *Румынский указатель – Index roumain*. În: *Общекарпатский диалектологический атлас*, Краков, 2012, стр. 157-188.

La începutul anilor '80 ai secolului trecut, Ș. Mățaș, R. Udler, P. Verejan au realizat anchete cu *Chestionarul I* pentru *Atlas Linguarum Europae* (ALE), în 18 loca-

lități, iar A. Cenușă, A. Dumbrăveanu, G. Gogin, Ș. Mățcaș și V. Pavel au înregistrat material pentru același atlas, utilizând *Chestionarul II*. Până în prezent au văzut lumina tiparului volumele I-IX (1983-2015), operă lingvistică de o mare anvergură, fiind primul atlas lingvistic continental și care a luat naștere sub patronajul UNESCO. Subsemnatul este președinte al Comitetului Național din Republica Moldova pentru ALE.

Graiurile românești de la est de Prut sunt reprezentate, de asemenea, prin 18 puncte cartografice și în *Atlas Linguistique Roman* (ALiR), în baza anchetelor pentru ALE, atlas preconizat să fie editat în 11 volume (până în prezent au apărut la Roma patru tomuri, între anii 1995 și 2015). Colaboratori, în diverse perioade, de la AȘM: S. Berejan, V. Pavel, R. Udler, participanți la Colocvii Internaționale de lucru pentru ALiR, care au avut loc în Franța, Italia, Spania, România (1989-2009). S. Berejan și V. Pavel sunt autorii hărții și comentariului privind noțiunea MIRIAPOD din ALiR (vezi: V. Pavel, S. Berejan. *Les designations romanes du mille-pattes*. În: *Atlas Linguistique Roman*. Volume II.a. Commentaires, Roma, 1993, p. 319-336).

Atlasele lingvistice sunt lucrări generatoare de idei, sursă de referință extrem de prețioasă pentru toate disciplinele lingvistice. Metoda geografică, cu toate semnificațiile sale practice, istorice și teoretice, reprezintă „una din marile cuceriri ale științei lingvistice a secolului nostru” (Eugeniu Coșeriu, 1956).

Menționăm colaborarea noastră cu dialectologii de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București și de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași la proiectele „Graiuri românești din arii laterale și izolate” și respectiv „Graiurile românești de la est de Carpați. Etno- și Sociotexte”. Până în prezent au fost publicate trei lucrări privind tematica vizată: Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel. *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, București, 2000, 531 p. Idem: *Graiuri românești de la est de Nistru. Texte dialectale și glosar*, București, 2011, 277 p.

O altă constantă a orientării în cercetarea dialectologică în AȘM o reprezintă monografiile. Acestea se referă la problemele de fonetică (P. Я. Удлер. *Молдавские говоры Черновицкой области. Консонантизм*. Chișinău, 1964; Idem: *Диалектное членение молдавского языка*, Chișinău, 1976; de lexicologie și onomasiologie: В. Сорбалэ. *Формирование и развитие терминологических систем в молдавских говорах*. Autoref. tezei de dr. h., Leningrad, 1972; V. Pavel *Terminologia agricolă moldovenească. Studiu de geografie lingvistică*. Chișinău, 1973; В. К. Павел. *Лексическая номинация. По материалам молдавских народных говоров*. Chișinău, 1983; В. В. Корчмарь. *Молдавская пастушеская терминология*. Chișinău, 1989; S. Spînu. *Terminologia vitivicolă în graiurile românești, studiu etimologic și lingvogeografic*. Chișinău, 2008; L. Popovschi. *Particularitățile onomasiologice ale terminologiei corpului omenesc*. Autoref. tezei de dr., Chișinău, 2014; de morfologie (V. Melnic. *Elemente de morfologie dialectală*. Chișinău, 1977) și de antroponimie dialectală (А. Думбрэвяну. *Молдавская диалектная антропонимия*. Chișinău, 1982). Toate aceste monografii

au la bază teze de doctorat, care de la un timp nu se permitea să fie scrise și susținute în limba română. Subliniem, de asemenea, că și realizarea cursului universitar *Dialectologia moldovenească* (1976), a *Dicționarului dialectal*, vol. I-V (1985, 1986), pregătite în Sectorul de Dialectologie, numeroase articole, comunicări la diverse întruniri științifice, precum și unele lucrări ale prof. univ. V. Zagaevski. *Studii de gramatică dialectală comparată*, 1990; M. Purice, V. Zagaevski, I. Ciornâi. *Curs de dialectologie română*, 1991 se întemeiază, în bună măsură, pe materialul din ALM și ALRR. Bas.

Dialectologii din cadrul Academiei de Științe a Republicii Moldova au realizat astfel marile anchete dialectologice privind graiul românesc de la est de Prut și din enclavalele din uriașul spațiu slav (și nu numai) al fostei URSS, anchete efectuate cu atașamentul sincer și deschis față de țărani, buni cunoscători ai graiului străbun, ai tradițiilor și datinilor. Cei care au elaborat opera de amploare – atlasul acestor graiuri, sunt colaboratori la proiecte privind alcătuirea unor atlase lingvistice paneuropene.

În paralel, graiul popular a fost descris, interpretat sub diverse aspecte, cuvântul fiind privit „din interior”, în timp și în spațiu. Desigur, aplicarea principiilor geografiei lingvistice la descrierea graiurilor din teritoriul cercetat nu e posibilă prin separarea de celelalte graiuri dacoromâne. Cercetările noastre se integrează firesc în investigațiile de dialectologie și geografie lingvistică românească.

Atlasul lingvistic întocmit la Chișinău reprezintă un viu și autentic document de limbă română. Tentativa de a sprijini ideea, din rătăcire sau rea-voință, că există o „limbă moldovenească” opusă *limbii române*, zămislită chipurile pe o bază dialectală moldovenească, este o gravă eroare și o absurditate (vezi: Vasile Pavel. *Limba română – unitate în diversitate*. În: Akademos. Prelegeri academice de Ziua Limbii Române, 2005-2012, p. 54-65).

În prezent subiectul de investigare a cercetătorilor dialectologi din Institutul de Filologie al AȘM vizează *Aspectul onomasiologic al motivației în studiul dialectologic*, motivația cuvintelor în momentul creării lor făcând parte din procesul complex al identificării, reflectării și desemnării lucrurilor. Cercetarea motivației cuvintelor se realizează în cadrul microsystemelor lexico-semantice și al grupelor lexico-tematice, o temă deopotrivă importantă pentru punerea în evidență a caracterului de sistem al lexicului și a dinamicii limbii în timp și în spațiu. Într-un fel sau altul, noi ne integrăm cu această tematică în domeniul nou al investigațiilor, numit *Lingvistică motivațională*.